

VRIJDAG, V. T. M. -DAG MALPERTUIS SPEELT HUGO CLAUS¹

Annick POPPE

Een lege, halfdonkere scène, rechts, een woonkamer, eveneens in het halfduister gehuld. Vooraan, een man (Dirk Buyse), met een valies in de hand en een donkere muts op het hoofd, die er het ganse stuk aan zal blijven herinneren dat hij pas uit de gevangenis komt. Op de voorgrond, één miezerige rabarbersteel, symbool voor de hem dierbare tuin, die tijdens zijn afwezigheid compleet verwilderd is. Nadat hij het grootste gedeelte van de drie jaar waartoe hij wegens ontucht met zijn minderjarige dochter was veroordeeld, heeft uitgezeten, keert Georges Vermeersch die vrijdag in november inderdaad naar huis terug, en als er iemand is die hem verwacht, zijn vrouw is het zeker niet. Wat hem, zodra hij het licht heeft aangestoken, wel opvalt is het wiegje achteraan, dat toebehoort aan de drie maanden oude baby, die een buur bij haar heeft verwekt.

Een stuk, dat over incest zou kunnen gaan, maar dat eigenlijk niet doet. De vraag die in *Vrijdag* aan bod komt -en dat hebben regisseur Sam Bogaerts en Theater Malpertuis goed begrepen- is hoe het na de straf verder moet. Pas als de personages met het verleden in het reine zijn gekomen, kunnen ze aan de toekomst beginnen te denken en tot een grondige bezinning is het dat Vermeersch, die ondanks alles een sterke figuur is gebleven, zijn vrouw en haar minnaar zal verplichten.

Zoals de meeste 'Vlaamse' stukken van Claus, ging ook *Vrijdag* (1969), dat zich afspeelt in het West-Vlaamse Marke, in première in Nederland, waar het in volle Actie Toots, door de Nederlandse Comedie in de Amsterdamse Stadsschouwburg op de planken werd gebracht.

Aangezien dit formeel erg klassiek opgebouwde, maar inhoudelijk bewust provocerende en taboedoorbrekende stuk, waarin Claus heftige kritiek op de katholieke moraal verwerkt, vaak heftige reacties losmaakte, was het weldra ook bij de Vlaamse beroepsgezelschappen te zien². Tussen 1975 en 1989 werd het evenwel enkel door het amateurtheater aangepakt, waar het stuk door een al te naturalistische interpretatie veel van zijn impact verloor.

Aan deze vertekening kwam pas een einde toen Sam Bogaerts in opdracht van Toneelgroep Amsterdam -Tania Van der Sanden, die nu een dubbelrol vertolkt,

speelde hierin de rol van de vrijgevochten dochter Christiane- voor een nieuwe, eigentijdse interpretatie zorgde, iets wat hij bij Malpertuis nog eens overdoet.

Zodra zijn (met haar roze pakje, dito schoentjes en hoog opgestoken haar) erg frivoool ogende vrouw opduikt, kan de zo noodzakelijke confrontatie beginnen en de emoties zullen dan ook vlug hoog opslaan. “Gij moet het zeggen, Georges” zegt ze, terwijl ze zich ook letterlijk draait en keert tussen het meubilair en wat gauw duidelijk wordt, is dat ze het al die tijd ver van gemakkelijk heeft gehad. Hoewel ze, naar de buitenwereld toe althans, de onschuld van haar man, die ook voor de rechtbank alles heeft geloofend, staande is blijven houden, is ze zelf door twijfels verscheurd. Ook heeft ze niet kunnen vermijden dat de klanten uit haar kapperszaak zijn weggebleven, zodat ze in een textiel fabriek is moeten gaan werken. De enige die haar in die periode troost heeft geboden -haar man heeft al die tijd geweigerd haar te ontmoeten- is de heel wat jongere Erik geweest, een gewezen kaartspeler die nog bij zijn moeder woont en met wie ze een relatie is begonnen. Vooral met deze relatie heeft Georges, die uit onmacht en frustratie tegen zijn vrouw erg brutaal optreedt, het moeilijk. Hij grijpt haar dan ook ruw vast en als het achteraf bijna tot seks komt op de zichtbaar veelgebruikte sofa die de huiskamer overheerst -hierop is het dat Georges en Christiane het hebben gedaan, net als Erik en Jeanne- is één ding duidelijk: zonder diezelfde Erik zullen ze er niet uitkomen.

Ook tegenover Erik (een gevoelige Jobst Schnibbe, die als geen ander inziet dat zijn relatie met Jeanne vanaf het ogenblik van Georges' terugkeer tot mislukken is gedoemd) treedt Georges aanvankelijk erg gewelddadig op en pas tijdens het avondmaal komen de tongen los. Over de gevangenis hebben ze het, over burens en bekenden, over het werk in de textiel fabriek, en over Christiane, die inmiddels het huis uit is gestuurd en geleidelijk merken we hoe Georges inderdaad de touwtjes in handen neemt. Nadat Jeanne naar boven is gegaan om het huilende kind te voeden, zal Georges, die Erik heeft uitgenodigd om naast hem op de bewuste sofa plaats te nemen, zijn intenties kenbaar maken, intenties, die hij echter maar tot uitvoer kan brengen als hij met de herinnering aan Christiane, wier foto op zijn bevel op het dressoir werd geplaatst, heeft afgerekend.

Wie *Vrijdag* wil regisseren dient, zoals al aangegeven, vooreerst de valkuil van het naturalisme te vermijden, terwijl anderzijds ook een aantal al te literaire verwijzingen door toneelbeelden dienen te worden vervangen, en hierin is Sam Bogaerts wonderwel geslaagd.

Heeft hij de sociale achtergrond intact gelaten -het stuk speelt zich duidelijk af in een arbeidersmilieu en ook de prijzen zijn die van 1969 gebleven- vele van Claus'

vaak opdringerige verwijzingen naar een als verstikkend ervaren katholicisme zijn weggelaten, zonder dat daardoor afbreuk is gedaan aan het maatschappijkritische karakter van het stuk. Heeft de katholieke kerk voor een groot deel haar greep op de bevolking verloren, de televisie heeft haar plaats ingenomen.

Passen herhaalde schietgebeden -enkel Christiane neemt een blasfemisch en toch wel choquerend Marialiedje in de mond terwijl ze tijdens de droomscène op de tafel gaat staan en haar borsten ontbloot- en consecratiebelletjes inderdaad niet meer in deze tijd, de televisie doet dit wel en we zien hoe Sam Bogaerts in het stuk aanwezige elementen (Jeanne wil absoluut de volgende aflevering van 'De familie Van Outrijve' zien) op een krachtige manier uitvergroot en van eigen accenten voorziet.

Heeft een en ander voor gevolg dat het drinken van wijn (met jenever, bier en koffie wordt inderdaad nogal wat afgedronken) minder als een noodzaak overkomt en Georges' voorkeur voor vis als een gril kan worden beschouwd, als diezelfde Georges woedend de van Erik afkomstige televisie vernielt, dan lijkt deze actie

Vrijdag van Hugo Claus door Malpertuis.

V.l.n.r.: Jobst Schnibbe (Erik), Dirk Buyse (Georges) en Tania Van der Sanden (Jeanne). Foto: Norbert Maes

minder gericht tegen zijn rivaal, maar groeit zij uit tot een daad van agressie tegen een kijkkast die een al te grote greep op zijn leven dreigt te hebben.

Wat we hier immers te zien krijgen is hoe vrijdag (om het met een persiflage op de verhalenbundel van Luc Boudens te zeggen) van 'visdag' tot 'V.T.M.-dag' geworden is, geen dag meer van boete en onthouding, maar een dag die weer eens een weekend T.V.-kijken inluidt. Dit in een tijd waarin de moraal niet meer van de pastoor op de kansel maar van het sponsorende grootkapitaal komt, de zondagsmis inderdaad door de zoveelste aflevering van de zoveelste soap is vervangen en een niet minder desastreuze consumptiedwang in de plaats komt van een opgedrongen zondebesef.

Zoals al vermeld wordt enkel één derde van de scene, dat als gewezen kapsalon-huiskamer is ingericht, bespeeld, terwijl de rest van het toneel, met achteraan links de tafel met daarop en daarnaast de rekwisieten (een pop, die voor de baby staat en waarover de knalrode handdoek wordt opgehangen waarmee buur Erik wordt geroepen, de flessen drank, de valies en de rabarbersteel en voor de laatste scène enkel een teil met water die Georges gebruikt om zijn aangezicht te verfrissen) in duisternis baadt. Het toneelmatige van het scènebeeld wordt nog versterkt door het feit dat de steeds zichtbare spots zeer laag zijn opgehangen, zodat het publiek de indruk krijgt zich in een televisiestudio te bevinden en bij de opname van een soap aanwezig te zijn.

Literaire beelden dienen door toneelbeelden te worden vervangen, schreven we en het is onmiskenbaar zo dat van enkele details een grote symbolische kracht uitgaat. Zo is er de foto van Christiane, die in de laatste scène, nadat de herinnering aan haar is bezworen, met de voorkant naar de zaal wordt geplaatst, wordt het aandringen van de burens tot één oorverdovend belsignaal teruggebracht en brengt Georges de stemmen in zijn hoofd tot bedaren door met het hoofd op de grond in het rond te kruipen. Zo ook is er het belachelijk lange knipmes waarmee Georges te pas en te onpas (ook tegen de baby) dreigt en waaraan hij de opgerolde haring die hij bij het eten uit een bokaal opvist, als was het Erik vastspiest.

Ook van de belichting, met de afwisseling tussen het roze van aantrekkingskracht en begeerte - net voor de droomscène baadt de broek van de op sofa masturberende en door lustgevoelens voor zijn dochter verteerde Georges in een roze dat pijn doet aan de ogen- en het koele blauw van de afstoting, gaat een grote suggestieve kracht uit.

Eén keer wordt het decor opgebroken, maar dan wel voor een waarlijk

grensoverschrijdende scène, een scène ook die Claus' talige verwijzingen naar grenzen (het plaatsje Marke en de wat onwezenlijke figuur van Jules de douanier, die aan zijn schuldgevoelens ten onder is gegaan) omzet in één schitterend beeld: dat van Georges en Christiane, die dicht tegen elkaar dansend volledig in elkaar op lijken te gaan.

Als in een droom zal Georges -die zijn muts afwerpt en zijn weelderige blonde haar laat zien- immers het incest met zijn dochter opnieuw beleven en de verschillende korte fragmenten die we bij Claus aantreffen worden hier tot één langere scène bewerkt, waarin we te zien krijgen hoe Christiane (opnieuw Tania Van der Sanden dus), 'uit compassie' haar vader verleidt.

Kunnen we Claus' Christiane -een kind van mei'68 en de flower power, die mee onder invloed van het door haar als pantheïstisch geïnterpreteerde gedachtegoed van haar 'tante non' vrije liefde verenigt tot verboden seks en haar vader een uitweg uit zijn troosteloos bestaan wil bezorgen- moeilijk als geslaagd beschouwen omdat de ideeën die ze verkondigt nu eenmaal niet passen bij een negentienjarige, de erg jeugdige, maar tegelijk ook uitermate sensuele Christiane die Tania van der Sanden neerzet, maakt deze bezwaren zo goed als ongedaan.

Gekleed in een jeansbroek en een mouwloos wit bloesje brengt ze met haar uitdagende verschijning haar vader zonder al te veel gefilosofeer compleet in verwarring, dit op een zodanig geraffineerde en tegelijk onschuldige manier, dat het initiatief wel van hem moet uitgaan.

De daad zelf, éénmalig en volstrekt onherhaalbaar, wordt als het ware op een rituele manier in beeld gebracht: onder begeleiding van een zuiders aandoende cover van de Beatles-hit "And I love her" en terwijl het toneel - tegelijk discotheek, bordeel en paradijs: na de val - in een haast ondraaglijk roze baadt, voeren vader en dochter een bevreedende paringsdans uit.

Een scène overigens, die door het overwegend jeugdige publiek ademloos werd gevolgd en nogmaals duidelijk maakt hoe een literair minder geslaagde scène ijzersterk toneel kan opleveren.

Vrijdag verrast misschien nog het meest door het overtuigende, doorleefde spel van de acteurs, die hun personages -stuk voor stuk gekwetste mensen- op een erg respectvolle manier behandelen.

In de vertolking van Dirk Buyse is Georges - de man overigens, naar wie, ondanks alles de sympathie van de regisseur uit lijkt te gaan - een imposante figuur, een mens van vlees en bloed, die aan zijn gevoelens van haat, liefde en achterdocht

op een erg fysieke manier gestalte geeft. Een man ook, die ondanks alles overeind gebleven is, weet wat hij wil en voor een toekomst weer met zijn vrouw samen wil vechten en zich op die manier kwetsbaar opstelt.

Tania Van der Sanden is ontwapenend als Jeanne, joviaal en overlopend van goeie wil, een Jeanne ook, die zich letterlijk in bochten wringt om het haar man naar de zin maken, op een soms krampachtige manier verbergt dat zijn gedrag haar diep heeft gekwetst, maar ondanks alles in liefde en romantiek is blijven geloven. Als Christiane -in een dramatisch nochtans weinig effectvolle dubbelrol- koppelt ze op een haast onnavolgbare wijze onschuld aan raffinement.

De zeker niet makkelijke rol van Erik wordt door Jobst Schnibbe met veel verve gebracht. Ondanks zijn oppervlakkigheid - met zijn haar vol brillantine, zijn nette pak met geel/oranje vest maakt hij inderdaad een ietwat belachelijke indruk- zijn gebrek aan zelfstandigheid en zijn vaak ongewild komische onhandigheid, die hem tot het prototype van 'de goeie dikkerd' maken, komt hij over als een in wezen goed mens, die als weinig anderen tot ware edelmoedigheid in staat is.

Achter de uiterlijke bravoure is bij elk van hen de ontreddering duidelijk zichtbaar, wat de zoektocht van deze personages naar een beetje geluk een extra dimensie verleent. Zeker in het geval van Tania Van der Sanden (enkel de telefoongesprekken met de moeder van Georges en van Erik worden, een denkbeeldige hoorn in de hand, in het West-Vlaams gevoerd) ligt het erg gekunstelde idioom van Claus de personages overigens opvallend goed in de mond.

Is Georges tijdens droomscène met zijn verleden in het reine gekomen, Jeanne en Erik hebben dezelfde staat van loutering zeker nog niet bereikt. Georges zet inderdaad alles in om zijn vrouw terug te winnen, maar wil wel dat ze bij hem terugkeert zonder wroeging of spijt. Als hij wakker wordt ziet hij nog net hoe ze, pas terug van bij Erik, een traantje wegpinkt. Hoewel het intussen laat op de avond is geworden, iets waarop ook de diepere duisternis waarin tweederde van het toneel is gehuld, wijst, wordt ook Erik -ditmaal in een al even potsierlijk blauw trainingspak- weer opgetrommeld, zodat de finale confrontatie kan beginnen. Georges is nu in staat om voor het eerst de waarheid te vertellen over wat tussen hem en Christiane is gebeurd, iets waarop Erik overigens even oppervlakkig als gewoonlijk reageert. Dat Erik intussen besloten heeft om naar het noorden van Frankrijk te trekken en ook zijn baantje in de fabriek aan Georges heeft overgedragen, weerhoudt er Georges niet van van hem en Jeanne een gelijkaardige 'bekentenis' te eisen: hij wil dat ze samen naar boven gaan en hun daad overdoen.

Gewoon hem te gehoorzamen gaan ze al flirtend en flikflooiend op zijn vreemde verzoek in, hoewel ze eenmaal de slaapkamer bereikt enkel doen alsof. Ook zij

beseffen dat hun relatie voorbij is en als Erik nog eens op blote voeten terugkeert, voor zijn gewezen geliefde knielt en het liedje 'Adieu, adieu, mijn gardekapitein' zingt, zijn we in wezen van een ontroerend afscheid getuige. Hebben Georges, die nu ook het kind erkent, en Jeanne zich met elkaar verzoend, wellicht zijn ze nu ook klaar om de confrontatie met hun omgeving aan te gaan.

Het slotbeeld -een schitterende vondst van Sam Bogaerts, dat zijn interpretatie op een treffende manier afrondt- is evenwel erg ambigu. Op het moment dat Georges zich als een ditmaal gewillige Samson de weelderige haardos laat knippen, komt diezelfde Eric met een kleurentelevisie aandraven, waarop beelden uit het BRT-journaal (een kettingbotsing nabij Rouen!) worden gevolgd door een fragment uit een V.T.M.-achtige show. Beide echtgenoten keren zich stilzwijgend naar het scherm en al kan deze concentratie erop wijzen dat zij opnieuw van romantiek durven dromen, mij lijkt het veeleer dat wat in de toekomst voor hen uit ligt, een zich conformeren aan de moraal van de soap is. Als ze, vanuit het publiek gezien, zelf in een soap hebben meegespeeld, soaps zijn wat ze nog in overvloed te zien zullen krijgen. Dat de televisie lijkt te spelen zonder aansluiting, kan er overigens op wijzen dat aan de beeldenstroom niet te ontsnappen is.

Loutering dus, maar ook onvermogen, en al met al een schrijnend slot van een stuk, waaruit onderdog Erik, die zich van zijn moeder losmaakt en in Frankrijk een nieuw leven zal beginnen, misschien als de uiteindelijke overwinnaar naar voren komt.

We kunnen niet anders dan besluiten dat Sam Bogaerts en Malpertuis met deze *Vrijdag* voor een superieure productie hebben gezorgd, die niet alleen overtuigt door de krachtige, nieuwe interpretatie, het gedurfde gebruik van de ruimte en de loepzuivere symboliek, maar die vooral aangrijpt door het enorme meededogen met hun personages dat door de acteurs aan de dag wordt gelegd.

Een productie ook, die laat zien dat zeker het 'Vlaamse' werk van de jonge en gedreven Claus dringend aan herontdekking toe is.

NOTEN

¹ *Vrijdag* van Hugo Claus door Theater Malpertuis. Regie: Sam Bogaerts; vorm: Bart Clement, dramaturgie: Tanya M. Zurda, kostuumontwerp en rekvisieten: Hedy Grunewald, klank- en lichtontwerp: Rik Teunis. Met: Dirk Buyse (Georges Vermeersch), Tania Van der Sanden (Jeanne en Christiane), Jobst Schnibbe (Erik). Première: 2 oktober 1997 in Vooruit, Gent.

² cf. de informatiebrochure van Malpertuis.